

hangja, csupán tömondatok közlik a tényeket. az 1918-ast és 1944-est egyaránt, hiszen végül is a történelem győztesek által megkomponált verzióját ma már mindenki ismeri. A szerző azonban nem a közismert történelmet akarja újramondani. A személyes tör-

ténetek, tragédiák vagy sikerek és beteljesülések más ízet, más kontrasztot adnak a hivatalos történelemnek, és a kíméletlen háború végén talán túl kevesek fürdőzhetnek az oly nagyon várt békét hozó győzelem mámorában.

Lakatos Sándor

Oláh Sándor: *Kényszerek–Tanúságtevők. Történetek a legrosszabb évszázadból.* Csikszereda, 2016, Pro-Print Könyvkiadó. 335.

Az egy interjút, három könyvismertetőt és hat esettanulmányt tartalmazó kötet vizsgálódásának középpontjában – amiként arra a cím is utalni kíván – az emberiség történelmének a *legrosszabb évszázad*aként aposztrofált 20. század áll.

A korszak eseményeinek kutatása során Oláh Sándor szándékosan fordult a mikrotörténetírás módszeréhez. Konceptiója szerint ugyanis az egyéni élettörténetek és kisközösségek sorsának tanulmányozása több szempontból is hasznos információkat szolgáltat a társadalomkutatás számára: új értelmezési lehetőségeket és tapasztalatokat nyújt egy adott történelmi korszakról, kritikai összehasonlításra teremt lehetőséget, árnyaltabb és teljesebb képet mutat a hatalom, illetve az annak alávetett egyén és kisközösség viszonyáról, a nagy történelmi eseményeknek az utóbbiak életmódjára és magatartására gyakorolt hatásáról.

A kötetben olvasható tanulmányok mikrotörténeti vizsgálódásának helyszíne a falusi (Homoródalmás), il-

letve a városi környezet (Brassó), alanyai pedig a külső hatalmi hatásoknak/kényszereknek kitett társadalom különböző csoportjainak a tagjai: földműves, kisiparos, gyári munkás és értelmiségi.

A tanulmányok egy jelentős részének forrásanyagát a személyes jellegű dokumentumok (visszaemlékezések, naplók, levelek) és életpálya-interjúk képezik. A forrásalkalmazás mögött – akár csak a módszertani kiválasztás esetében – szintén céltudatos döntés húzódik. Oláh Sándor a tárgyilagosabb ábrázolás érdekében törekedett olyan dokumentumokat is megszólaltatni, amelyek nem a hatalom intézményeiben keltek, vagy nem ezekhez lettek címezve. Szükségét érezte annak, hogy az állami hatóságok által termelt, nem egy esetben torz információkat közvetítő dokumentumokat olyan forrásokkal vesse össze, amelyek más közegekben jöttek létre, és amelyek ebből fakadóan a hatalom látószögétől eltérő módon láttatták a kutatóval ugyanazt a vizsgálat alá vetett történelmi jelenséget, eseményt.

A szerző vallomása szerint a tanulmánykötet a történelmi múlt ábrázolásán, ismertetésén kívül az „emlékezet-könyv” szerepét is be kívánja tölteni, mégpedig azért, hogy: *„ezek az élettörténetek ne tűnjenek el nyomtalanul a történelem süllyesztőjében. Ne merüljenek feledésbe a meggyötörtek, megkínzottak, üldözöttek, vagy az erőszak enyhébb formáival uralom alá hajtottak, a diktatórikus uralomgyakorlásban szoros függőségi viszonyokba vetettek története, de a hóhéroknak segítőik története is maradjanak fenn! Hátha kevesebb rosszra lesznek kaphatók a későbbi nemzedékek.”* (6.)

A könyvben olvasható írásokat tartalmilag a következő öt kategória szerint csoportosíthatjuk: Az első csoport a patriarchális falu társadalmi és gazdasági viszonyainak az átalakulását és az ez által gerjesztett társadalmi mobilitás motivációs mozgatórugóit ismerteti, a második csoport a szocialista államhatalom/állambiztonság és egyén közötti kapcsolatok, viszonyrendszerek különböző aspektusait tárgyalja, a harmadik az egyén és kisközösség első világháborúval kapcsolatos élettapasztalatait, a negyedik az élet-térváltás és társadalmi helyváltoztatás feszültségekkel járó, megterhelő és hiányérzetet keltő folyamatát, az ötödik pedig az emlékezet közösségi identitásformáló szerepét.

Mivel a kötetben szereplő írások szerkezetét az időrendi sorrend szabja meg, ezért ismertetőnkben mi is ezt az

alapelvet fogjuk követni, esetenként jelezve, hogy a szóban forgó munka az általunk felállított osztályozásnak melyik csoportjába sorolható be.

Az első tanulmány (*Kényszerek és vágyak. Egy eltűnt életforma nyomában*) a 20. század eleji népeségmozgás kérdésével foglalkozik, és arra keresi a választ a század elejétől 1940-ig terjedő időszakra vonatkozóan, hogy a falusi környezetet (Homoródalmás) elhagyó szolgálók (cselédek) hogyan éltek meg az addigi életkeretükből való kilépést. A tanulmány szerint a falu népességének városba (Brassó) való áramlását több, egymással szoros kölcsönviszonyban álló tényező befolyásolta: a városi civilizáció és a kapitalista viszonyok falusi közegbe való benyomulása, a birtokaprózódás, a szerény jövedelem kiegészítése, valamint a patriarchális társadalmi viszonyokból való kitérésnek a vágya. A városba történő kilépés nem okozott megrázkódtatást a falu világát elhagyó személy életében. A kilépőt nem sokkolta az idegen környezet, mivel ez a létforma életükben csak átmeneti, ideiglenes jellegű esemény volt, amit abból a tudatos megfontolásból vállaltak, hogy *„oda visszatérve foglalják el a helyi társadalmi térben az őket (szerintük) megillető helyet.”* (21.) Vagyis végső soron a szolgáltatás egy átmeneti cselekvési stratégiaként működött, és az egyén és a család társadalmi pozícióinak a megerősítését, felemelését célozta meg. A társadalmi elismertség

megszerzésének eszközeként szolgált azáltal, hogy a tekintély alapját képező földbirtokot/anyagi helyzetet a városban való szolgálás által lehetett a leghatékonyabban gyarapítani. Az értelmiségi körök káros jelenségnek tartották a szolgálást, azonban a tanulmányban megszólaltatott interjúalanyok mindegyike sikeres társadalmi tapasztalatként emlékezett a szolgálásra, amelynek mind ismereti, mind pedig anyagi eredményeit egy egész életre kiterjedően fel lehetett mutatni. Érdekességként említendő még meg, hogy az első világháborúig a városba vándorló szolgáltók tekintélyes hányadát a lányok tették ki, a férfiak városba történő áramlása a két világháború közötti időszakban vált általános tendenciává.

A kötet második esettanulmánya (*A nagy háború alulnézetből*) az első világháborút tárgyalja lélektani szempontból, az egyén szemszögéből, azt, hogy az egyén miként élte meg a háború borzalmait, a háborús erőszakot. Homoródalmásról származó levelek, tábori levelezőlapok, hadifogságban készült feljegyzések, emlékezések, szóbeli közlések alapján a szerző teljesen új perspektívában kívánja láttatni az első világháborút. A felsorolt források segítségével nem a hadi események rekonstrukciójára törekszik, hanem a cselekvők, szereplők gondolat- és érzelmvilágába behatolva azt próbálja az olvasó elé tárni, hogy mit jelentett a háborús tapasztalat a székelyföldi csa-

ládok számára, mit jelentett a bevonuló, fronton szolgáló katonának. A háború a falu történeti emlékezetében egy fájdalmas eseményként őrződött meg, ezzel együtt azonban mind a család, mind pedig a bevonuló katona elfogadta a haza és a nemzet védelmének szükségszerűségéeként. A háború hatása közvetlenül és súlyosan érintette a családok életét, mivel hosszabb vagy rövidebb időre megszüntette az élő kapcsolatot a házasársak között azáltal, hogy a hadba vonuló katonát kiszakította előbbieknél a köréből. A távollétből fakadó bizonytalanságot, veszélyérzetet, elkeseredést és keserűséget tetőzte, hogy a bevonuló katonában a család a legfőbb gazdasági irányítót és munkaerőt is elveszítette. A családok szétszakadásának eredményeként felvirágozott az írásbeliség, a levél a földrajzi távolságokat átívelő kommunikáció eszközévé vált. Az információt közvetítő eszközön kívül a levél azonban érzelmi töltetet is tartalmazott: reményt adott, vigasztalást nyújtott, áthidalta a térbeli és időbeli távolságot, az elveszített világot és személyt valósággá tette a levelező személyek számára. A katona számára a háború negatív érzések egész sorozatát jelentette: egyfelől folyamatos létbizonytalanságot, fenyegetettséget, reménytelenséget, másfelől pedig állandó aggodalmat a család miatt. A bizonytalanságban a katona számára erős érzelmi kapaszkodót és lelki töltetet jelentett a család szeretete, a hazaszeretet és nem

utolsó sorban a vallásos hit, az isteni gondviselésbe vetett bizalom.

A tanulmány érinti a hadifoglyok és a háború alatt a hátszágban maradtak életkereteinek kérdését is. A hadifoglyok számára a szerző szerint a legnagyobb terhet a feleslegesen, üresen eltöltött időnek a legyőzése jelentette, amit írással és alkotással próbáltak leküzdeni. A hátszágban a két legmegrázóbb élményt a hadba vonult családtag elvesztése és Románia hadba lépésével a háború borzalmainak a közvetlen megtapasztalása képezte. A családtag elvesztése esetében a gyász és megrázkódtatás érzését növelte a test hiánya, az ismeretlen sírhely, valamint az elhalálozás okának az ismeretlensége, azaz hogy a harctéren elesett katonának szenvedett-e vagy sem a halál pillanatában.

A háború befejezése „keserédes” élményt jelentett a vizsgált homoródmalmási közösség számára, mivel a hazatérés, a viszontlátás öröme megtárgyalta az a szomorú végkifejlet, hogy a súlyos harctéri áldozatvállalás hiábavalónak bizonyult, mivel az ország összeomlását nem volt képes megakadályozni.

A patriarchális falu társadalmi és gazdasági viszonyai átalakulásának egy sajátos jelenségét tárgyalja az *Aki új utat tör, azt gaz és tüske várja* című tanulmány. Az Antonya Dénes „cserép- és téglakészítő” feljegyzéseire épülő esettanulmányban arról olvashatunk, hogy a 20. század közepén,

kisvállalkozások formájában, a hagyományörző falu világában is megjelentek a prekapitalista gazdasági képződmények. A tanulmány szerint a gazdasági egységek megalakulásának háttérben elsősorban nem anyagi/gazdasági, hanem sokkal inkább az egyéni lelkiállatból származó motívációk játszottak közre. Vagyis a falusi környezetben megalakuló kisvállalkozások mögött olyan egyének álltak, akik fogékonyak és nyitottak voltak az újításra, akiket ösztönözött az alkotási vágy, és gazdasági önállóságra, illetve biztonságra vágytak. Mivel a cserép- és téglakészítő műhely teljesen újszerű gazdasági vállalkozásnak számított, ezért a hagyományörző falu kezdetben megvetette és kirekesztette Antonyát. Az 1937-ben elindított vállalkozás sorsának alakulásában meghatározó szerepet játszottak a tágabb gazdasági, politikai és társadalmi viszonyok. A harmincas évek végén kedvező gazdasági körülmények között virágzásnak induló vállalkozás fejlődését először a háború akasztotta meg, majd az a szocialista hatalom, amely végül a felszámolás ítéletét is meghozta azzal, hogy a cserép- és téglakészítő műhelyt államosította. A szocializmus ennek a történetnek az olvastában tehát nem a falu gazdasági viszonyainak a fejlődését ösztönözte, hanem ellenkezőleg, felszámolt egy olyan termelőegységet, amely a gazdasági fejlődés alapját képező vállalkozói, termelői szellemiséget erősíthette volna.

Az *Életformaváltás Székelyföldön a szocializmus korában* című tanulmány azt a köztudatban tévesen beépült nézetet árnyalja, mely szerint a szocializmusban tömeges méretekben lezajlott urbanizáció egy fentről irányított folyamat végeredményeként jöhetett létre. A szerző szerint a vidéki lakosság „mobilitáskészsége nem a szocializmus makrotársadalmi változásaira adott mechanikus, előzmények nélküli válasz volt” (111.), mivel már ezt megelőzően szokásban voltak azok a mezőgazdaságot és állattenyésztést kiegészítő, mellékjövedelmet biztosító tevékenységek, mint a városi szolgálat/cselédkedés, az időszakos ipari munkavállalás, a mezőgazdasági szezonmunka, az erdőmunka vagy a népi kézműipari mesterségek. A hagyományos keretből való kilépés már a szocializmus előtt létező valóság volt, és a közösség tagjai között folyó versengés, feltörekvés, felemelkedés, státusharc is motiválta. A szocializmus idején zajló kilépés mindössze abban tért el a korábbi időszakok mobilitási szokásaihoz képest, hogy az már nem ideiglenes, átmeneti, hanem állandó volt, mivel egyfelől a város megteremtette a befogadás feltételeit, másfelől pedig a kollektivizálás azzal, hogy megszüntette a falusi családi gazdaságok termelői funkcióit, lényegében felszámolta a hazatérés bázisát. Az életformaváltás nehezen ment végbe, mivel a család „utánanyúlt” az életmódot változtató egyénnek, próbálta annak életútját to-

vábbra is befolyás, irányítás alatt tartani. Az életformaváltás azok esetében volt teljes, akik távolszaktak a kibocsátó falutól. A városba való beilleszkedésben fontos szerepet játszott az a kapcsolati hálózat (rokon, ugyanazon faluból származó személy stb.), amely az újonnan érkező számára biztosítani tudta az integrációhoz szükséges információkat és kapcsolatrendszert. A faluról városra költöző személyeket a takarékoság, a magas teljesítménymóráll, a tanulási készség, a feltörekvési szándék és a biztonságra törekvés jellemezte. A tanulmányt két életinterjú követi illusztrációs szándékkal.

A Füzi László könyvéről (*Világok határán*) írt ismertetés ugyancsak a társadalmi mobilitás tárgykörébe sorolható, és a szerző személyes vallomásának ismertetésén keresztül a recenzens az egyéni életsorsnak az élettér és társadalmi helyváltoztatással járó nehézségeire, valamint a „kiszakadás” feszültségekkel terhelt folyamatára reflektál. Oláh szerint: „Füzi László könyve hiteles »társadalomtörténeti beszéd«, saját múltjához való személyes viszonyának elbeszélésével vette a »legteljebb bűcsút« régi világtól, a maga helyét keresve a széles sodrású társadalmi, kulturális folyamatban, amelynek részese és megfigyelője volt.” (170.) A kötet olvasása által a: „megélt tapasztalatok hiteles dokumentumát ismerhetjük meg, amelynek szélesebb perspektívába helyezhető társadalmi érvényességéhez, e társadalmi helyváltoztatás tapasztala-

tának – társadalomtörténeszeket izgató – reprezentativitásához nem fér kétség.” (170.)

A szocialista hatalom és egyén viszonyát négy egymást követő írás taglalja.

Kurkó Gyárfás életpályája: társadalomtörténet-írásunk kihívása című problémafelvető írásában Oláh arra hívja fel a kutatók figyelmét, hogy az egyén szocializációja döntő hatással bírhat egy-egy személy közéleti szerepvállalására, és arra, hogy miként viszonyul egy olyan társadalom-politikai rendszerhez, ideológiához, amely az egyén teljes alávetettségét tűzte ki célul. Kurkó életútjának, közéleti tevékenységének átfogó és tárgyilagos feldolgozása ilyen perspektívából rendkívül hasznos volna, mivel közelebb vezetne a kor társadalmi-politikai viszonyainak, mindenekelőtt a kommunista hatalmi rendszer kiépülésének, működésének, társadalom feletti uralomgyakorlásának a mélyebb megismeréséhez, hozzájárulna a sokrétű, árnyalt társadalomtörténeti tudáshoz.

Az *Egy „demokratikus magatartású pap” az ügynökhálózatban* esettanulmány az ügynökké válás folyamatának rendkívül szövevényes és bonyolult folyamatát és motivációs hátterét tárja az olvasó elé. Kiváló ábrázolása egyfelől azoknak a módszereknek, amelyekkel az államvédelmi szervek az uralmi viszonyok fenntartását biztosító hatalmi gépezet/informatori hálózatot kiépítették, másfelől pedig annak az er-

kölcsileg mindenképpen vitatható életstratégiának, amelynek a segítségével a hatalom hálójába került személy nem csak, hogy sikeresen hártotta el az élete kompromittált fejezeteiből fakadó veszélyeket, hanem azt szakmai karrierjének a javára is tudta fordítani. Izsák Vilmos unitárius lelkész ügynöki életútjának feldolgozásában a szerzőt nevelő szándék is vezérelte, célja megakadályozni az emlékezés segítségével, hogy a hóhérok és az áldozatok közötti különbség feledésbe merüljön, és ezáltal újrateremtődjön a rossz lehetséges visszatérésének a feltétele. Izsák „ügynöki pályájának” alakulása mellett a tanulmány második része az informátor által termelt jelentések társadalomtörténeti szempontú forrásértékének a jelentőségére hívja fel a figyelmet néhány, az ötvenes évek elejéről származó reprezentatív dokumentum segítségével.

A Pálfi Géza katolikus tanár és pap megfigyelés-történetét feldolgozó kötettről (*Egy megfélemlítés története*) írt könyvismertető ugyancsak a hatalom és egyén közötti viszonyt a kérdését érinti. Oláh szerint a könyv nem csak „megfigyelés-történet”, hanem „megfélemlítés-történet” is, mivel hiteles képet nyújt arról, hogy miként működött a hatalom annak érdekében, hogy engedelmességre, alávetettségre kényszerítse a társadalmat, ugyanakkor megrendítő sorstörténet is, a hatalom és a szabadságra, autonóm egzisztenciára törekvő egyén közötti egyenlőtlen

harcnak egy megrázó példája, kordokumentuma.

A *Büntetett nyílt beszéd Erdélyben, 1960–1963* című tanulmány szintén az áldozat szemszögéből mutatja be a hatalom és egyén közötti kapcsolatot. 1956-ot a hatalom a politikai ellenfelek és a szocializmussal szemben ellenálló társadalmi csoportok elhallgattatására, a pozícióinak a konszolidálására használta fel. Ennek a hatalmi törekvésnek, külső kényszerhatásnak esett áldozatul Bencze Gyula homoródalmási cipész is, akit hét év javítóbörtönre ítélték rendszerellenes, nacionalista megnyilvánulásokért. Bencze megfigyelési dossziéjának feldolgozása nemcsak az elnyomó hatalom működési mechanizmusainak a megismerése miatt tanulságos. Az őt feljelentő informátorok személyes felelőssége mellett a tanulmány arra az alternatívára is rámutat, hogy a hatalom kényszerítő nyomása ellenére is lehetséges volt az egyén számára az erkölcsi integritás megtartása. Szabadulása után Bencze Gyula ugyan aláírta az állambiztonsági szervekkel való együttműködési nyilatkozatot, a gyakorlatban azonban nem végzett informatori tevékenységet, mi több, 1967-ben kategorikusan megtagadta az együttműködést.

A Szabó Gyula munkásságának két kiemelkedő művére (*Képek a kutyaszorítóból*, *Gondos atyafiság*) vonatkozó értékelések (Szabó Gyula zárszámadása, *Közléltések az életműhöz; 60 éve jelent meg a Gondos atyafiság I.*

kötete. Lövétei Lázár László beszélgetése Oláh Sándor társadalomkutatóval) az értelmiségi (írók) szocialista hatalomhoz való viszonyulását, valamint a falu kollektivizálás általi átalakulásának a folyamatát ismertetik. Oláh szerint Szabó szóban forgó művei a közelmúlt kutatói számára alpmunkák, mivel a kordokumentum valóságával ábrázolják a kényszerű kollektivizálás által a falu gazdasági és társadalmi életében beinduló társadalmi változásokat.

A *Képek a Kutyaszorítóból* című monumentális dokumentumregényével Szabó Gyula – a recenzens szerint – „kimondatlanul is szembeállt azokkal, akik szeretnék mihamarabb elföldelni azt a kort, amelyben megalkuvásokra, ma nem szívesen vállalt cselekedetekre kényszerültek, vagy erre önkéntesen vetemedtek.” (312.) Szabó Gyula életművének csúcspontjai (*Gondos atyafiság*, *Gólya szállt a csűrre*, *Képek a Kutyaszorítóból*) dokumentum jellegű, és reális történelemábrázolásuk miatt, a „*legsúlyosabb érvek mellett, hogy a társadalmi méretű szenvedés, kiszolgáltatottság, nélkülözésekkel telt hosszú esztendő, kirekesztettségek, megaláztatások keservei nem hullhatnak ki a közösségi emlékezetből. E művek a fogyasztás uralmának jelen korszakában, a fenyegető társadalmi amnézia árnyékában nélkülözhetetlenek, ha meg szeretnénk szilárdítani, és fenn szeretnénk tartani a reális alapokra építő, kollektív társadalmi-történelmi önzonosságunkat.*” (312.)

A kötetet záró tanulmány (*Közöségi emlékezet a történelmi időben*) az emlékezet tudásközvetítő és identitásformáló szerepét tárgyalja. A patriarchális társadalmakban az emlékezet a tudás átörökítésének volt az eszköze. Az emlékezetnek ez a képessége a közösségi identitásképzésnek is fontos elemévé vált. A szerző szerint korunk emlékezési „ritusai” a közösségi identitásképzésnek és -keresésnek a megnyilvánulási formái, az identitás újjáteremtésének az eszközei azáltal, hogy az emlékező közösség kapcsolatba lép a kollektív öntudatot formáló történelmi múltjával.

Ha a kötet jelentőségét szeretnénk értékelni, akkor mindenekelőtt a források elemzésének a módszertanát kell megemlítenünk. Oláh Sándor a mikrotörténetírás segítségével ugyanis olyan új eredményeket, ismeretanyagot hozott be az erdélyi magyar társadalomkutatásba, amelyek eddig teljesen ismeretlenek voltak. Teljesen új szempontú vizsgálódása arra inti a korszak tanulmányozásával foglalkozó

kutatókat, hogy az emberi magatartásoknak és tapasztalatoknak, illetve közösségi viszonyoknak a megismerése nélkül a történelmi múltról alkotott megismerésünk sok esetben hiányos, elnagyolt képet mutathat.

A szerző érdemei között, a szakirodalom ismerete mellett, meg kell említenünk azt az éles elemzői képességet is, amely a források vizsgálata rendjén minden egyes alkalommal megmutatkozik. Ugyancsak a kutató erényei közé sorolható a tanulmányozott téma iránti magas fokú empátia, alázat, nem utolsósorban pedig a tárgyalt téma kibontásának, bemutatásának a módszere.

Azok számára, akik választ szeretnének kapni arra a kérdésre, hogy miért is nevezik a huszadik századot az emberiség legrosszabb évszázadának, vagy el szeretnének mélyülni ennek a korszaknak az árnyaltabb, tárgyilagosabb megismerésében, Oláh Sándor könyve elolvasandó alapmunkának számít.

Pál János

Enyedi György prédikációi, 1. (67–99. beszéd) 2. Kolozsvári Kódex, Marosvásárhelyi Kódex, Sárospataki Kódex, Conciones vetustissimae. S. a. r., az előszót és a jegyzeteket írta Lovas Borbála, Budapest, 2016, MTA-ELTE HECE – Magyar Unitárius Egyház. 450.

Nem csupán hiánypótló, de a kora újkori magyar nyelvű kegyességi- és prédikációirodalommal foglalkozó szakma számára alapvető és új kutatási irányokat meghatározó kiadványt ve-

hetünk kezünkbe Lovas Borbálának köszönhetően, aki az MTA-ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport munkatársaként egyszerre tudományos és élvezhe-